

РОЗДІЛ 4 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111'255.4(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.14>

КОГНІТИВНИЙ КОНСОНАНС ЯК ФАКТОР КОГНІТИВНОЇ АНАЛОГІЧНОСТІ ОРИГІНАЛУ І ПЕРЕКЛАДУ З ПОЗИЦІЙ ФРЕЙМОВОЇ СЕМАНТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ ТВОРІВ У. ШЕКСПІРА)

COGNITIVE CONSONANCE AS A FACTOR OF COGNITIVE ANALOGY OF THE ORIGINAL AND TRANSLATION IN THE LIGHT OF FRAME SEMANTICS (CASE STUDY OF UKRAINIAN RETRANSLATIONS OF SHAKESPEARE'S PLAYS)

Бойко Я.В.,

orcid.org/0000-0002-0074-5665

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У запропонованій розвідці обґрунтовується поняття когнітивного консонансу як фактору когнітивної аналогічності діяхронних ретрансляцій часово віддаленого першотвору з позицій фреймової семантики. Матеріалом дослідження слугували часово віддалений першотвір, яким постає трагедія У. Шекспіра *“King Lear”* (1605), та її діяхронні ретрансляції, авторами яких є П. Куліш (1880) і В. Барка (1969). У статті запропоновано визначення когнітивного консонансу як гармонійної тотожності мисленнєвого процесу автора і перекладача у світлі перекладознавства. Охарактеризовано феномен когнітивної аналогічності оригіналу і перекладу як результату когнітивного консонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача. Змодельовано когнітивний процес пошуку аналогій, у якому задіяні різні когнітивні процеси (інформаційний пошук, мапування, передання інформації). У статті визначено специфіку когнітивної аналогічності оригіналу і перекладу у світлі теорії фреймової семантики, яка обґрунтовує когнітивні моделі свідомості. З позиції фреймової семантики виділено п'ять смислових компонентів (слотів) концептуального змісту одиниць оригіналу й одиниць перекладу. Способом фреймового мапування здійснюється співвідношення слотів у складі фреймів одиниць оригіналу й одиниць перекладу з метою виявлення когнітивної аналогічності смислових компонентів у стилістичному та функційно-комунікативному відношенні. Змодельовано когнітивну аналогічність оригіналу і перекладу в таких двох різновидах когнітивного аналогу, як стилістичний (аналогічно відтворюється стилістична тональність концептуального змісту одиниць оригіналу за допомогою лексичних компонентів, що належать до іншого стилістичного регістру) і функційний (аналогічно відтворюються одиниці оригіналу за комунікативно-функційною спрямованістю через зсуви в емотивності та/або образності).

Ключові слова: когнітивний консонанс, когнітивна аналогічність, фреймова семантика, стилістичний когнітивний аналог, функційний когнітивний аналог.

The present research substantiates the concept of cognitive consonance as a factor of cognitive analogy of chronologically distant retranslations from the standpoint of the frame semantics. The material of the research is William Shakespeare's tragedy *“King Lear”* (1605), which is chronologically distant original, and its two different Ukrainian retranslations performed by P. Kulish (1880) and W. Barka (1969). The article defines cognitive consonance as harmonious identity of the mental processes of the author and the translator in the light of translation studies. The phenomenon of cognitive analogy of the original and translation as a result of the cognitive consonance of mental processes of the author and the translator is characterized. The cognitive process of analogy making in which various cognitive abilities are involved (retrieval; mapping; transfer) is modelled. The research explains the cognitive analogy specifics of the original and translation in the light of frame semantics, which substantiates cognitive models of consciousness. From the standpoint of frame semantics, five semantic components (slots) of the conceptual content of the original units and translation units are distinguished. By means of frame mapping, the ratio of slots in the frame structures of the original units and translation units is carried out in order to identify the cognitive analogy of their notional components in stylistic and functional-communicative terms. The cognitive analogy of the original and translation is presented in two types: stylistic (where the stylistic tone of the conceptual content of the original units is rendered analogically by using lexical components which belong to a different stylistic register) and functional (where units of the original are reproduced analogically in the communicative-functional orientation due to emotional and / or imagery shifts).

Key words: cognitive consonance, cognitive analogy, frame semantics, stylistic cognitive analogy, functional cognitive analogy.

В останні десятиліття ХХ століття та на початку ХХІ століття в центрі особливої уваги лінгвістики постає людина як носій мови та культури, що використовує мову для зберігання та передання знань про дійсність. Мова – одна з найважливіших сфер вияву когнітивних процесів, де метою є виявлення певних когнітивних структур і характеру їх взаємодії. У межах сучасного когнітивного підходу до перекладацької діяльності (А. Нойберт, Г. Шрив, П. Кусмаул, П. Зікінгер, А. Рохо-Лопез, Б. Левандовська-Томашик, Т.А. Янссен-Фесенко, О.В. Дзера, В.Г. Ніконова та ін.) постулюється, що в процесі художнього перекладу всі перекладацькі стратегії здійснюються у когнітивному інформаційному полі, зовнішні межі якого визначаються контекстом ситуації, а конкретні перекладацькі рішення залежать від здатності перекладача використовувати відповідний потенціал поля. Цей новий, досі не розвинений у перекладознавстві підхід є доцільним у процесі вивчення феноменів, пов'язаних із проблемами розуміння повідомлення як його адекватної та еквівалентної інтерпретації (Л.С. Бархударов, В.Н. Комісаров, Дж. Кетфорд, Ю. Найда, К. Райс та ін.). Для визначення критеріїв адекватності перекладу продуктивною є розробка проблематики *когнітивного консонансу* і *когнітивного дисонансу* (Г.Д. Воскобойник, Л.Д. Борисенкова, О.В. Вахоніна, Т.В. Дроздова, В.З. Дем'янков, Є.А. Вебер та ін.) як чинників адекватності / неадекватності тексту оригіналу і тексту перекладу. У теорії і практиці перекладу поняття *когнітивного консонансу* (як фактору *когнітивної еквівалентності* у двох її різновидах – повній і частковій) обґрунтовано на матеріалі діахронних ретрансляцій творів У. Шекспіра як часово віддалених першотворів (Я.В. Бойко [1]).

Мета статті – установити когнітивну аналогічність діахронних ретрансляцій часово віддаленого першотвору, зумовлену когнітивним консонансом мисленнєвого процесу автора і перекладача, через застосування інструментарію фреймової семантики. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) охарактеризувати феномен когнітивної аналогічності оригіналу і перекладу як результату когнітивного консонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача; 2) визначити специфіку когнітивної аналогічності оригіналу і перекладу у світлі фреймової семантики; 3) продемонструвати когнітивну аналогічність оригіналу і перекладу у двох різновидах когнітивного аналогу – стилістичному і функційному.

Згідно з позицією теорії і практики перекладу **когнітивний консонанс** (від англ. *consonance, cognitive*; нім. / *cognitive Konsonanz*) – це протилежність дисонансу, гармонійна тотожність мисленнєвого процесу автора і перекладача в процесі створення тексту оригіналу і тексту перекладу [1, с. 4]. Відношення тотожності, подібності або аналогічності між концептуальним змістом одиниць оригіналу (далі – ОО) та одиниць перекладу (далі – ОП) реалізують різні типи зв'язків мисленнєвого процесу автора і перекладача у процесі створення тексту оригіналу і тексту перекладу, що дозволяє говорити про *когнітивну еквівалентність* та/або *когнітивну аналогічність* оригіналу і перекладу, зумовлені когнітивним консонансом мисленнєвого процесу автора і перекладача. У запропонованій розвідці здійснюється спроба обґрунтувати феномен **когнітивної аналогічності** оригіналу і перекладу як проблеми перекладознавства.

Проведення аналогій – це дуже складний когнітивний процес, у якому концептуальні сфери ОО й ОП, що мають різні домени, аналізуються на предмет загальних структурних моделей [2, с. 199–241]. Мета **когнітивної аналогічності** – адаптувати наявні знання про концептуалізацію ОО так, щоб їх можна було застосувати до ОП для створення аналогічного висновку. Проведення аналогій вимагає розуму, оскільки моделі та ретрансляції когнітивної аналогічності не зовсім очевидні та залежать від певної концептуалізації доменів. У когнітивному процесі пошуку аналогій виділяємо три етапи (рис. 1): **інформаційний пошук** (визначення вихідного домена та пошук аналогій у перекладі); **мапування** (установлення аналогічного відношення між цими двома доменами); **передання інформації** (ретрансляція інформації між двома доменами для введення нових понять або структур, надання нових пояснень явищам або вирішення заданих проблем).

Кожний етап установлення аналогічності ОО й ОП містить різні когнітивні процеси. Так, на етапі **пошуку інформації** здатність зберігати інформацію, згадувати її в певних випадках, адаптувати до ОП, опускати нерелевантні аналогії та зіставляти старі шаблони з новими доменами має вирішальне значення для належного використання пам'яті.

На етапі **мапування** процес когнітивного міркування містить класичні методи логічного висновку: *дедукцію* (логічне виведення окремих положень із загальних положень), *абдукцію* (пошук правдоподібних пояснювальних гіпотез

Рис. 1. Когнітивний процес пошуку аналогій

у процесі міркування) та *міркування за аналогією* (правдоподібне міркування, в якому висновки про наявність ознаки в предмета роблять на підставі його схожості в істотних рисах з іншим предметом). Ми розрізняємо такі два типи аналогічних зв'язків, як передання лише структурних відношень між двома елементами і пошук аналогій за класичними методами. Однак в обох випадках аналогічний висновок заснований на невизначеному аналогічному відображенні, яке не обов'язково має бути істинним. Пошук гіпотез, які узагальнюють логічний висновок, також відбувається через пошук абстрактної аналогічності, що становить двошарову процедуру, як-от визначення спільної структури ОО й ОП через узагальнення, схематичне відображення ОО на ОП через загальну структуру.

Етап **передання інформації** об'єднує безліч фізичних та/або психічних процесів переміщення інформації в просторі, у яких задіяні такі компоненти, як джерело і приймач даних, фізичний / психічний носій інформації і канал (середовище) її передання. Передання інформації також забезпечується засобами творчого підходу, притаманними перекладачеві, оскільки введення нових понять в ужиток, відтворення відповідних концепцій, реконцептуалізація нових уявлень про домен здійснюється за допомогою аналогічного передання інформації. Відомим підходом до такого типу передання є теорія структурного відображення (*structure mapping theory*), де два графіки використовуються для представлення моделей вихідної та цільової сфери [3, с. 155–170].

Розглядаючи процес активації знань на етапі розуміння тексту перекладачем крізь призму **фреймових структур** та їх опрацювання, необхідно надати більш детальне пояснення принципам структуризації та організації фреймів як когнітивного складника перекладацького процесу.

Як відомо, в 1970-ті роки концепція фреймів була сформована у зв'язку зі Стенфордським

проектом створення «машинного» інтелекту й адаптована в структурній лінгвістиці, психології і мовознавстві. Стале уявлення про мову як про формально-механічне відображення мислення переглянуто, тому сполучною ланкою між мовною діяльністю і розумовим простором визнано *когнітивні* (репрезентаційні) *моделі свідомості*. Фрейм постав як інструмент категоризації і класифікації явищ різної природи.

Фрейм – це структура знання, яке лежить в основі значень слів кожної групи, асоційована з певним концептом, вербалізованим тим чи іншим словом. Американський лінгвіст Ч. Філлмор доходить висновку, що фрейм – це комплексна граматична конструкція, що містить лексичну, синтаксичну і, відповідно, семантичну інформацію, а також є основною одиницею мови і мислення [4, с. 52–75]. Отже, найчастіше фрейм пояснюється як *структура* (система внутрішньої організації елементів у смислове ціле), *образ* (ментальна цілісність із певним рівнем абстрактності) і, як наслідок, когнітивна *модель* [5, с. 479–487].

У світлі фреймової семантики концептуальний зміст ОО й ОП складається з таких смислових компонентів (слотів), як:

– **референція (Reference)** – співвідношення понять, актуалізованих ОО й ОП, з об'єктами позамовної дійсності (референтами);

– **емотивність (Emotivity)** – емоційне забарвлення оригіналу і перекладу, тобто мовне (у семантиці ОО й ОП) або контекстуальне вираження відчуттів, настроїв, переживань людини;

– **образність (Imagery)** – наочно-чуттєві уявлення, виражені ОО й ОП; у процесі образного мислення асоціації виконують роль посередника між первинним образом (образом сприйняття) та наступними етапами його осмислення і становлять ніби перехідний етап від чуттєвого ступеня засвоєння образного змісту предмета чи явища до раціонального;

– **оцінність (Evaluation)** – експресивно-оцінні характеристики об'єкта, предмета, явища, події тощо, виражені ОО й ОП; з погляду категорії цінності оцінка може бути позитивною або негативною;

– **стилістичне забарвлення (Stylistic colouring)** – функціональні стилі, належність ОО й ОП до певної сфери вживання.

Установлення когнітивної аналогічності концептуального змісту ОО й ОП здійснюється через **фреймове мапування**, тобто співвідношенням слотів, визначених вище у складі фреймів ОО й ОП, із метою виявлення когнітивної аналогічності їх смислових компонентів у стилістичному та функційно-комунікативному відношенні під час збереження їх референційної рівнозначності. Залежно від смислового компонента ОП, який аналогічно передає або стилістичну тональність, або функційно-комунікативну спрямованість ОО, виділяємо такі два різновиди когнітивної аналогічності, як *стилістичний когнітивний аналог* і *функційний когнітивний аналог*.

Стилістичний когнітивний аналог відтворює стилістичну тональність концептуального змісту ОО за допомогою лексичних компонентів, що належать до іншого стилістичного регістру. За умов повного або неповного паралелізму компонентного складу і синтаксичної моделі ОО й ОП стилістичний когнітивний аналог рівноцінно відтворює референційність, емотивність і образність ОО. Наприклад, *With plenteous rivers and wide-skirted meads* [6, с. 4] – *Пануї над повноводими річками / І над широкополими лугами* [7, с. 5].

Смислові компоненти концептуального змісту ОО й ОП визначаються через застосування *семантичного* аналізу лексичних компонентів, а також *контекстуального* аналізу для виявлення контекстуально зумовлених смислів. Порівнюємо словникові дефініції компонентів ОО й ОП:

wide – having great extent (vast) extending over a vast area (extensive). [8, p. 344]. skirted – to form or run along the border or edge of (boarder) [8, p. 247].	широкополий – займає великий простір безмежний неосяжний з широкими полами (про одяг). [9, с. 1147].
meads – a fermented beverage made of water and honey, malt, and yeast land that is covered or mostly covered with grass (archaic) [8, p. 115].	луг – поросла травою і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать [9, с. 913].

Аналіз словникових дефініцій лексичних компонентів ОО й ОП демонструє їх референційну

рівноцінність – a vast area = великий простір, образну рівнозначність – immensity = неосяжність, але стилістичну різноплановість – належність слова *meads* до архаїчного стилю, а слова *луг* – до нейтрального. Фреймове мапування концептуального змісту оригіналу і стилістичного когнітивного аналогу показано на рис. 2.

Функційний когнітивний аналог (рис. 3) (при повному або неповному паралелізмі компонентного складу і синтаксичної моделі ОО й ОП) рівноцінно відтворює референційність і стилістичну тональність ОО, але є аналогічним ОО за своєю комунікативно-функційною спрямованістю через зсуви в емотивності та/або образності, які, однак, не впливають на розуміння оригіналу. Наприклад, *With plenteous rivers and wide-skirted meads* [6, с. 4] – *3 річками щирими й розлогими лугами* [10, с. 19]. ОО й ОП характеризуються повним паралелізмом компонентного складу (складаються з двох компонентів) і неповним паралелізмом синтаксичної моделі: ОО = Adj + N, ОП = N + Adj.

Смислові компоненти концептуального змісту ОО й ОП, необхідні для побудови фреймів, визначаються через аналіз словникових дефініцій лексичних компонентів ОО й ОП:

plenteous – fruitful productive constituting or existing in plenty [8, p. 203].	щирий – який прямо, безкорисливо, чистосердечно виражає свої почуття, думки відвертий, правдивий [9, с. 1144].
--	--

Фреймове мапування концептуального змісту оригіналу і функційного когнітивного аналога показано на рис. 3.

Поява в концептуальному змісті ОП додаткового смислового компонента щиросердність, відсутнього в ОО, унаочнена фреймовим мапуванням. Комунікативно-функційна спрямованість ОП через зсуви в емотивності зумовлює аналогічне відтворення змісту оригіналу в перекладі. Функційний когнітивний аналог рівнозначно відтворює інші смислові компоненти ОО, як-от референційність, яка в наведеному прикладі є рівноцінною (plentiness = численність), оскільки «щиросердність» асоціюється з «плідністю» (fruitful), «продуктивністю» (productive) і, відповідно, численністю (*plenteous*).

Отже, результатом когнітивного консонансу мисленнєвої діяльності автора і перекладача є когнітивна аналогічність одиниць оригіналу й одиниць перекладу, тобто їх референційна рівнозначність при повному або неповному паралелізмі компонентного складу і синтаксичної моделі.

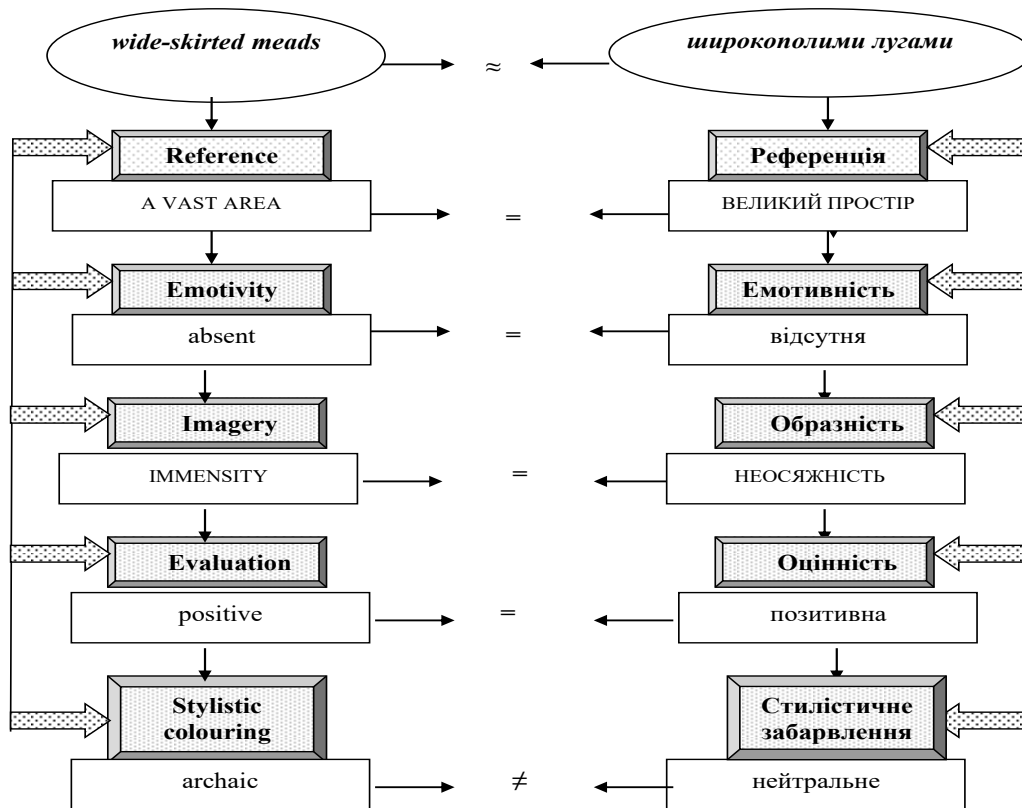

Рис. 2. Фреймове мапування концептуального змісту оригіналу і стилістичного когнітивного аналогу

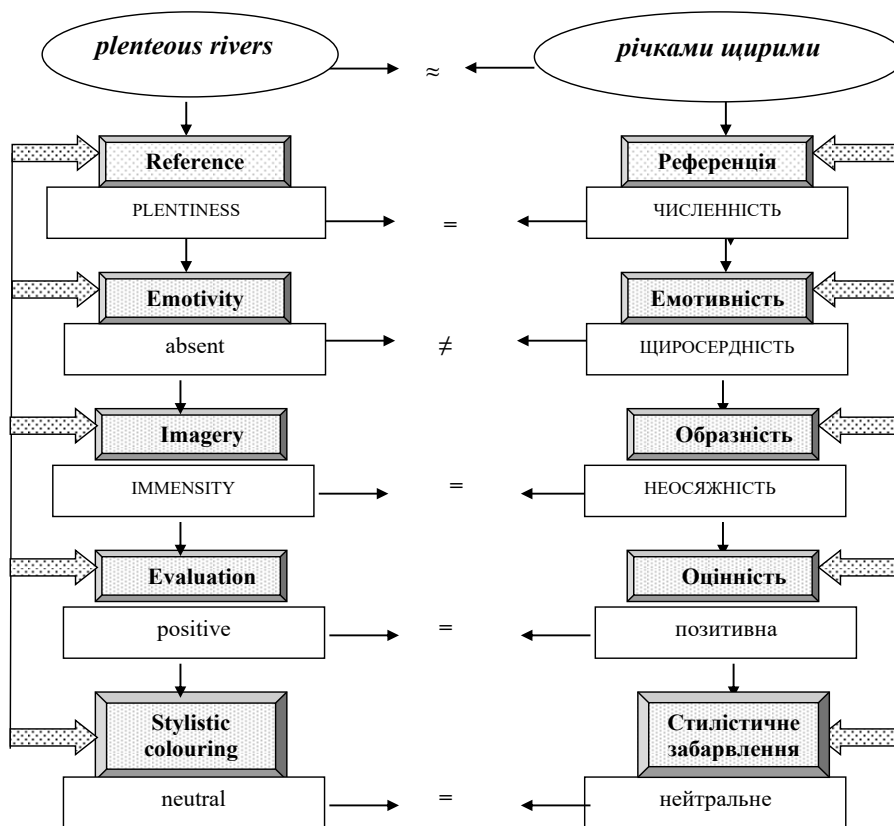

Рис. 3. Фреймове мапування концептуального змісту оригіналу і функційного когнітивного аналога

Фреймове мапування концептуального змісту, яке відбувається через співвідношення смислових компонентів одиниці оригіналу й одиниці перекладу, унаочнює їх неповну наближеність у плані змісту. Варіативність стилістичної тональності або функційно-комунікативної спрямованості через зсуви в образності й емотивності зумовлює диференціацію когнітивної аналогіч-

ності і виокремлення двох різновидів – стилістичного когнітивного аналога і функційного когнітивного аналога.

Передбачається, що в умовах когнітивного дисонансу мисленнєвої діяльності автора і перекладача може спостерігатися когнітивна варіативність оригіналу і перекладу, аналіз якої є перспективною подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко Я.В. Когнітивний консонанс як фактор когнітивної еквівалентності ретрансляцій часово віддаленого першотвору. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. Луцьк : Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, 2021. № 3. С. 3–12.
2. Gentner D. The mechanism of analogical learning. Similarity and analogical reasoning. Cambridge University Press, New York, 1989. P. 199–241.
3. Gentner D. Structure-mapping: A theoretical framework for analogy. *Cognitive Science*, 1983. P. 155–170.
4. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания [пер. с англ. А. Баранова]. Новое в зарубежной лингвистике: Проблемы и методы лексикографии / отв. ред. В. Петров, В. Герасимов. Вып. 23. Москва : Прогресс, 1988. С. 52–75.
5. Ягодзинська І.О. Фреймова семантика: аспекти застосування у музично-теоретичній науці. *Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (14–15 квітня). Київ, 2016. С. 479–487.
6. Shakespeare W. King Lear. A full version of William Shakespeare's King Lear Text. 128 p.
7. Шекспір В. Король Лир. / пер. з англ. П. Куліш. Львів : Українсько-руська видавнича спілка. 1902. С. 3–159.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак та ін. Київ : Видавництво «Дніпро», 2009. 1332 с.
9. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Danbury: Lexicon Publications Inc., 1993. 1149 p.
10. Шекспір В. Король Лир. / пер. з англ. В. Барка. Stuttgart. Germany. 1969. С. 12–150.